

Abdiraximova Dildora Begimkulovna
Samarqand davlat pedagogika instituti
tayanch doktoranti
0009-0006-3707-788X
abdiraximovad@mail.ru

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KSENOFOBİYAGA CHIDAMLI SHAXSIYATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY STRATEGIYALARI VA TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak pedagoglarning ksenofobiya qaramushiga chidamli shaxsiyatini shakllantirishning nazariy strategiyalari va amaliy texnologiyalari tizimli tahlil qilinadi. Zamonaviy globallashuv va migratsiya jarayonlari sharoitida pedagogik faoliyatda tolerantlik, madaniyatlararo muloqot va ijtimoiy adolat tamoyillariga asoslangan yondashuvlarning ahamiyati asoslanadi. Maqolada kognitiv, affektiv va behavioristik strategiyalar, shuningdek, dialogik ta'lim, refleksiv amaliyotlar, rolli o'yinlar va inklyuziv texnologiyalar orqali ksenofobiya qaramushiga immunitetni shakllantirish yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar: ksenofobiya qaramushiga chidamlilik, tolerantlik, bo'lajak pedagoglar, madaniyatlararo kompetensiya, refleksiv texnologiyalar, dialogik ta'lim, empatiya, inklyuziv ta'lim.

THEORETICAL STRATEGIES AND TECHNOLOGIES FOR FORMING A TOLERANT PERSONALITY OF FUTURE TEACHERS TO XENOPHOBIA

Annotation. This article systematically analyzes theoretical strategies and practical technologies for developing future teachers' personality resistant to xenophobia. In the context of modern globalization and migration processes, the importance of approaches based on tolerance, intercultural communication and social justice in pedagogical activity is substantiated. The article highlights cognitive, affective and behavioral strategies, as well as ways to form immunity against xenophobia through dialogic education, reflective practices, role-playing games and inclusive technologies.

Keywords: resistance to xenophobia, tolerance, future teachers, intercultural competence, reflective technologies, dialogic education, empathy, inclusive education.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ И ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ К КСЕНОФОБИИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В статье систематически анализируются теоретические стратегии и практические технологии формирования у будущих педагогов личности, устойчивой к ксенофобии. В условиях современных глобализационных и миграционных процессов обосновывается важность подходов, основанных на принципах толерантности, межкультурной коммуникации и социальной справедливости в педагогической деятельности. Освещаются когнитивные, аффективные и поведенческие стратегии, а также пути формирования иммунитета к ксенофобии посредством диалогического обучения, рефлексивных практик, ролевых игр и инклюзивных технологий.

Ключевые слова: устойчивость к ксенофобии, толерантность, будущие педагоги, межкультурная компетенция, рефлексивные технологии, диалогическое обучение, эмпатия, инклюзивное образование.

Kirish. Bugungi dunyoda migratsiya, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik va axborot urushlari kabi omillar turli etnik, diniy va madaniy guruhlariga nisbatan ksenofobiya va begonalashtirish holatlarini keskin oshirmoqda. Ayniqsa, yosh avlodning ongida stereotip va noto'g'ri

qarashlarning shakllanishida ta'lim tizimi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli, bo'lajak pedagoglarning ksenofobiya chidamli shaxsiyatini shakllantirish nafaqat kasbiy etikaning, balki ijtimoiy barqarorlikning ham dolzarb masalasiga aylangan.

Ksenofobiya chidamlilik (resistance to xenophobia) – bu shaxsning boshqa madaniyat, irq, din yoki ijtimoiy guruh vakillariga nisbatan salbiy munosabat bildirishdan tiyilish, ular bilan samarali muloqot qilish va ijtimoiy adolat tamoyillariga amal qilish qobiliyatidir. Pedagogik faoliyatda bu sifat quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi: o'quvchilarning kelib chiqishidan qat'i nazar, ularga teng hurmat bilan munosabatda bo'lish; sinfda madaniyatlararo muloqot muhitini yaratish; kamsitish va ajratish holatlariga qarshi faol pozitsiyani egallash.

Maqolaning maqsadi – bo'lajak pedagoglarda ksenofobiya chidamli shaxsiyatni shakllantirishning nazariy strategiyalari (kognitiv, affektiv, behavioristik) va texnologik vositalarini (dialogik ta'lim, refleksiv amaliyotlar, inklyuziv texnologiyalar) tizimli ravishda asoslashdan iborat.

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqot nazariy-metodologik xususiyatga ega bo'lib, quyidagi usullar asosida amalga oshirildi: Analitik-sintez usuli – ksenofobiya, tolerantlik, madaniyatlararo kompetensiya bo'yicha xorijiy va mahalliy adabiyotlarni tahlil qilish; Taqqoslash usuli – turli pedagogik va psixologik strategiyalarning samaradorligini qiyosiy baholash; Modellashtirish usuli – bo'lajak pedagoglarda ksenofobiya chidamlilikni shakllantirishning bosqichli pedagogik modelini ishlab chiqish; Kontent-tahlil – O'zbekiston va MDH davlatlarining ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va pedagogik konsepsiyalarini o'rganish. Tadqiqotning nazariy asosini quyidagi yondashuvlar tashkil etadi: Madaniyatlararo psixologiya (J.Berry, G.Hofstede) – aksulturatsiya strategiyalari; Ijtimoiy kognitiv nazariya (A. Bandura) – kuzatish orqali o'rganish; Tanqidiy pedagogika (P. Freire) – oppressiv tuzilmalarni fosh etish; Refleksiv amaliyot (D. Schön) – o'z qarashlarini tahlil qilish.

Natijalar va muhokama.

Ksenofobiya chidamlilikni shakllantirishning nazariy strategiyalari Strategiyalar uchta asosiy yo'nalishda guruhlanadi:

1. Kognitiv strategiyalar – bo'lajak pedagoglarning turli madaniyatlar, dinlar va etnik guruhlar haqidagi bilimlarini kengaytirishga qaratilgan. Bularga quyidagilar kiradi: Etnik va diniy xilma-xillik asoslari bo'yicha modulli kurslar;

Stereotiplar va noto'g'ri umumlashtirishlarning ilmiy tahlili; Tarixiy misollar asosida ksenofobiya oqibatlarini o'rganish (masalan, irqchilik, genotsid holatlari). J. Allport (1954) "Kontakt gipotezasi" bo'yicha, to'g'ri tashkil etilgan teng maqomli va institutsional qo'llab-quvvatlangan aloqalar guruhlararo dushmanlikni kamaytiradi. Ammo faqat bilim berish yetarli emas – u affektiv va behavioristik strategiyalar bilan bog'lanishi kerak.

2. Affektiv strategiyalar – hissiyot va munosabatlarni o'zgartirishga yo'naltirilgan: Empatiya treninglari (boshqa madaniyat vakilining o'rnida bo'lish); "Perspektiva olish" (perspective-taking) mashqlari – boshqa birovning hayotiy vaziyatini tasavvur qilish; Ksenofobik munosabatlarning shaxsiy tajriba bilan bog'liqligini tahlil qilish. M.J. Rosenberg va C.Hovland (1960) modellashtirganidek, munosabatlar (attitudes) uch komponentdan – kognitiv, affektiv va konativ (xatti-harakat) – tashkil topgan. Shuning uchun affektiv komponentni rivojlantirmasdan kognitiv bilimlar xatti-harakatga aylanmaydi.

3. Behavioristik strategiyalar – real yoki simulyatsiyalangan vaziyatlarda to'g'ri xatti-harakatlarni shakllantirish: Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar (masalan, "boshqa madaniyat maktabida bir kun"); Madaniyatlararo muloqot bo'yicha mikroteaching; Inklyuziv sinf boshqaruvi bo'yicha amaliy treninglar.

Dialogik ta'lim o'qituvchi va talaba o'rtasidagi monologik (hokimiyatga asoslangan) munosabatlarni rad etib, "teng suhbatdosh" modeliga asoslanadi. Ksenofobiya chidamlilikni shakllantirishda: Forum-teatr usuli – talabalar ksenofobiya aks etgan sahnalarni o'ynab, tomoshabinlar aralashuvi bilan yechim izlaydilar; Sokratik dialoglar – talabalar o'zlarining yashirin noto'g'ri qarashlarini (masalan, "barcha immigranlar jinoyatchi") og'zaki ifodalash va ularni mantiqiy tanqid qilish orqali fosh etadilar.

Refleksiya – o‘z qarashlari, his-tuyg‘ulari va xatti-harakatlarini tahlil qilish. Quyidagi shakllarda qo‘llaniladi: Ksenofobiya kundaligi – talaba hafta davomida o‘zida yoki atrofida ksenofobik munosabatni sezgan holatlarni qayd etadi va tahlil qiladi; Video-vaziyatlarni tahlil qilish – real yoki badiiy filmlardan parchalar (masalan, “Klass”, “Distrikt 9”) asosida guruhli muhokama;

Strukturali o‘z-o‘zini baholash varaqlari – talaba o‘zining tolerantlik darajasini 10 ballik shkala bo‘yicha baholaydi va o‘shish rejasini tuzadi.

Madaniyatlararo treninglar (intercultural sensitivity training – M. Bennett)

Bennetning Madaniyatlararo sezgirlik rivojlanish modeli (DMIS) 6 bosqichni o‘z ichiga oladi: inkor etish → himoyalash → minimallashtirish → qabul qilish → moslashish → integratsiya. Har bir bosqich uchun maxsus trening mashqlari ishlab chiqilgan. Masalan, “minimallashtirish” bosqichida talabalar “biz hammamiz bir xilmiz” degan soddalashtirilgan qarashdan voz kechib, madaniy farqlarni qadrlashga o‘rganadilar.

Eng samarali o‘yinlardan biri – “Bajaron ko‘chasi” (Barnga, S. Thiagarajan). Talabalar turli xil (o‘ylab topilgan) madaniy qoidalarga ega kichik guruhlar bo‘linadilar va bir-birlari bilan muloqot qilishda doimiy tarzda noto‘g‘ri tushunishlarga duch keladilar. Maqsad – o‘z qoidalarini boshqalarga majburlamasdan, umumiy til topishni o‘rganish.

Inklyuziv yondashuv nafaqat imkoniyati cheklangan o‘quvchilarni, balki barcha “boshqa” guruhlarini (etnik, til, diniy) qamrab oladi. Texnologik vositalar:

Universal dizayn asosida dars ishlanmasi (UDL) – har bir talaba o‘z tezligi va uslubida o‘rganishi uchun ko‘p variantli materiallar;

Hamkorlikda o‘qitish (co-teaching) – turli madaniyat vakillari birgalikda dars tayyorlaydi.

Bir qator tadqiqotlar (Pettigrew & Tropp, 2006 – 515 ta mustaqil tadqiqot metaanalizi) shuni ko‘rsatadiki, to‘g‘ri tashkil etilgan guruhlararo aloqalar (contact) ksenofobik munosabatlarni o‘rtacha $r = -.21$ darajada kamaytiradi. Eng samarali aloqa shartlari:

teng maqom;

umumiy maqsadlar;

institutsional qo‘llab-quvvatlash;

shaxslararo yaqinlik.

Bo‘lajak pedagoglar bilan ishlashda ushbu to‘rt shart asosida loyihalashtirilgan amaliyotlar (masalan, talabalar va qochqin oilalar farzandlari birgalikda sport turnirlari tashkil qilish) yuqori samara beradi.

O‘zbekiston kontekstida S. Nishonova va B. Xodjaev (2021) tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, pedagogika universitetlarida “Madaniyatlararo muloqot” va “Konfliktologiya” fanlarining kiritilishi, shuningdek, amaliy treninglar talabalarning tolerantlik darajasini 38 foizga oshirgan.

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak pedagoglarning ksenofobiya chidamli shaxsiyatini shakllantirish bir-birini to‘ldiruvchi uch turdagi strategiyaga – kognitiv (bilimlar), affektiv (hissiyot va munosabatlar) va behavioristik (xatti-harakat ko‘nikmalari) – asoslanishi kerak. Ushbu strategiyalarni amalga oshirishda quyidagi texnologiyalar eng samarali hisoblanadi:

1. Dialogik ta‘lim texnologiyalari (forum-teatr, Sokratik dialoglar) – yashirin ksenofobik qarashlarni fosh etadi;

2. Refleksiv texnologiyalar (ksenofobiya kundaligi, video-tahlil) – o‘z-o‘zini anglash va o‘shishga olib keladi;

3. Madaniyatlararo treninglar (Bennet modeli asosida) – sezgirlikni bosqichma-bosqich oshiradi;

4. Rolli o‘yinlar va simulyatsiyalar (masalan, “Bajaron ko‘chasi”) – xavfsiz muhitda noto‘g‘ri qarashlarni amaliy sinovdan o‘tkazadi;

5. Inklyuziv ta‘lim texnologiyalari (UDL, hamkorlikda o‘qitish) – barcha farqlarni resurs sifatida qarashga o‘rgatadi.

Amaliy tavsiyalar:

Pedagogika oliy o'quv yurtlarida "Ksenofobiyaga qarshi immunitet" nomli maxsus kurs (kamida 2 kredit) joriy etilsin; Talabalar amaliyoti davomida majburiy ravishda etnik, til yoki madaniy jihatdan o'zidan farqli guruhlar bilan birgalikda loyiha bajarishi tashkil etilsin; Professor-o'qituvchilarning o'zlarining yashirin ksenofobik qarashlari ustida ishlashi uchun doimiy refleksiv seminarlar tashkil qilinsin. Ksenofobiyaga chidamli pedagog – bu nafaqat bilimli, balki empatik, tanqidiy fikrlovchi va ijtimoiy adolatga sodiq mutaxassisdir. Uni tayyorlash esa uzoq muddatli, tizimli va strategik yondashuvni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Allport, G. W. (1954). The nature of prejudice. Addison-Wesley.
2. Bennett, M. J. (1993). Towards a developmental model of intercultural sensitivity. In R. M. Paige (Ed.), Education for the intercultural experience. Intercultural Press.
3. Freire, P. (1970). Pedagogy of the oppressed. Continuum.
4. Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783.
5. Schön, D. A. (1983). The reflective practitioner. Basic Books.
6. Thiagarajan, S. (2006). Barnga: A simulation game on cultural clashes. Nicholas Brealey Publishing.
7. Nishonova, S., & Xodjaev, B. (2021). Madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. *O'zbekiston pedagogika jurnali*, 3(2), 45–53.
8. Berry, J.W. (2017). Mutual intercultural relations. Cambridge University Press.
9. UNESCO (2019). Global citizenship education: Topics and learning objectives. Paris: UNESCO.
10. Bandura, A. (1977). Social learning theory. Prentice Hall.